

VAN DE HOED EN DE RAND (7)

Dichtgemetselde ramen

Op onze wandeltocht door de binnenstad komen we op diverse plaatsen dichtgemetselde deuren en ramen tegen, of kleine ruitjes in een grote houten 'omlijsting'.

Als stadsgids geven we dan als verklaring, het ontkomen aan vensterbelasting of geldgebrek om (dure) glazen ramen te zetten of dichtmetselen vanwege bouwvalligheid. Ook een combinatie daarvan, of een andere reden kan een rol spelen. De plaatsen zijn bekend, b.v. de Sint-Joriskerk, het pand Havik 35, het huis 't Juffersgat aan de Kortegracht 21 en, buiten onze gebruikelijke route, de kuiperij in de Hellestraat 7 van de heer Meester.

Ik verwijst voor enkele foto's van de laatste twee panden, in de volgorde zonder/met dichtgemetselde ramen, naar de Beeldbank van Archief Eemland

<http://www.archiefeemland.nl/> voor de kuiperij, de fotonummers AFT005000017 en AFT005000018 en voor het 't Juffersgat foto 50297 en AFT003000211.

In dit artikel geef ik achtergronden over de belasting op vensters en deuren. Daarna schets ik de geschiedenis van de dichtgemetselde ramen in het pand Kortegracht 21, 't Juffersgat. De kuiperij laat ik terzijde.

Belasting op vensters en deuren

De centrale vraag is, waar ligt de oorsprong van belasting op vensters en wanneer is die heffing afgeschaft? In grote lijnen is dit het beeld.

Tijdens de Bataafse Republiek (1795-1806) werd, naar voorbeeld van de Fransen, personele belasting geheven op grond van het aantal dienstboden, paarden, deuren en vensters, en het aantal stookplaatsen dat iemand had. Het woord 'personele' betekent gericht op personen en niet op goederen. Belasting op haardsteden bestond overigens ook al in de 16^e eeuw.

De invoering van deze personele belasting is rond 1805 geweest, maar zal gezien de Franse bezetting van de Nederlanden van 1806-1813 waarschijnlijk moeizaam zijn verlopen.

Dat veranderde in 1821, in de 'Stelselwet' werden de verschillende belastingen opgesomd, accijnzen, grondbelasting, het patentrecht, zijnde een belasting op bedrijfsuitoefening en de personele belasting. Deze laatste werd geheven over huurwaarde, deuren en vensters, haardsteden, meubilair, dienstboden en paarden. Huurwaarde en meubilair waren nieuw ten opzichte van de 'Bataafse wet'.¹

Bij deze belasting denk je misschien, hoe zat het met inkomstenbelasting? Die bestond toen nog niet. Personele belasting is te zien als voorloper van de inkomstenbelasting. Deze werd voor 1821 wel incidenteel geheven, als 'buitengewone heffing van tijdelijke aard'. Minister Pierson bracht in 1893 een belangrijke belastingherziening tot stand. Hij voerde toen o.a. de Vermogensbelasting en de Bedrijfsbelasting in. Minister Treub maakte, door de samenvoeging van deze twee wetten, in 1914 de wet op de Inkomstenbelasting.

Op 31 januari 1898 diende minister Pierson een nieuw wetsontwerp in om de grondslag 'deuren en vensters' voor de personele belasting te vervangen door 'rijwielen'.

Het wetsontwerp werd op 9 juni 1898 met grote meerderheid aangenomen door de Tweede Kamer en enige weken later ook door de Eerste Kamer. De wet leverde veel problemen in de uitvoering op en fraude vierde hoogtij.

De 'luxe', dichtgemetselde vensters konden vanaf 1898 dus desgewenst weer worden geopend, maar een andere weelde werd nu belast. De dichtgemetselde ramen van de kuiperij heeft mogelijk met het voorkomen van glasbelasting te maken.

Kortegracht 21, het pand 't Juffersgat

Het pand heeft twee dichtgemetselde ramen aan weerszijden van de voordeur. Dit zou dus verband kunnen houden met de genoemde belasting op vensters. Maar is dat het geval?

Bij Gilde Amersfoort verwijzen wij naar de functie van 'lijkenhuis', sinds de bouw van de synagoge in 1726. De joodse rituelen rond het dode lichaam zouden aan het oog van de buitenwereld moeten worden onttrokken.² De gemeente Amersfoort zou daarom hebben bevolen de raampartijen in een bestaand huis³ dicht te metselen.⁴ Ik heb steeds enigszins getwijfeld aan deze uitleg en houd daarom bij een rondleiding altijd een slag om de arm.

Recent heb ik meer duidelijkheid gekregen over het pand met de 'cementen ruiten'.

Ik verricht al enige tijd historisch onderzoek naar de 'Eerste Amersfoortsche Tramautodienst' (1923-1930) en zijn oprichter, de joodse Amersfoorter Nathan Hilversum

(Amersfoort, 1873-1959). In mijn contacten in de joodse gemeente heb ik in de marge van dat onderzoek het huis 't Juffersgat aan de orde gesteld.

Welke functies heeft dat huis voor de joodse gemeente in het verleden gehad? Waarom en wanneer zijn de ramen aan weerszijden van de voordeur dichtgemetseld? Bestaan de 'schijnramen' wel sinds de 18e eeuw, of is er misschien toch een relatie met de belasting op vensters uit de 19e eeuw?

Kortom, is de mij als gids bekende uitleg correct?

De datering bij de hiervoor genoemde foto 50297 is ca. 1900, toen waren de twee ramen blijkbaar nog open. Hieronder een foto uit 1905 waarop maar één raam met glas is te zien (boven de rode stip). Deze foto moet zijn genomen kort nadat bommen op de Kortegracht in dat jaar waren gekapt (op foto 50297 nog veel bommen).

De vraag naar de functie(s) in de tijd van het pand 't Juffersgat blijft daarom interessant. Met de specifieke vraag waarom in 1905 de vensters aan weerszijden van de voordeur nog van glas waren voorzien en blijkbaar later in de 20^e eeuw zijn dichtgemetseld.

Als de functie namelijk voor en kort na 1905 dezelfde was als die in de uitleg door het Gilde wordt gegeven, waarom dan daarvoor niet en later wel dichtgemetseld?

Was dat na 1905 een wens van de

joodse gemeente of een eis van de gemeente Amersfoort?

En wanneer zijn die dan geformuleerd? In ieder geval is duidelijk dat de dichtgemetselde ramen geen relatie hebben met de vensterbelasting uit de 19^e eeuw.

Wanneer dichtgemetseld?

Blijkbaar niet vanaf het begin 18^e eeuw. Wanneer dan wel? De bouwtekeningen in Archief Eemland geven opheldering.

Op 24 juli 1908 is door metselaar/timmerman C. van Zwol, in opdracht van de joodse gemeente, een aanvraag voor een verbouwing ingediend bij de gemeente Amersfoort. Een vergunning werd gevraagd om twee kozijnen van het pand Kortegracht 6 (thans nummer 21) dicht te metselen.⁵ De gunning van de verbouwing was op 28 juli van dat jaar.⁶

In sommige joodse gemeenten was het de gewoonte een overledene in het mikwe onder te dompelen.⁷ Ook in Amersfoort was het traditie de rituele lijkwassing (*tahara*) in het mikweh te verrichten. We weten sinds 2000 dat het mikweh in het pand Drieringensteeg/Muurhuizen gevestigd is geweest.

De reden voor de aanvraag van de bouwvergunning wordt niet genoemd, maar laat zich raden. Blijkbaar werd vanaf 1908 de lijkwassing niet meer in het mikweh verricht, maar in het 'lijkenhuis', Kortegracht 21. De kozijnen werden dichtgemetseld om rust te creëren en inkijk te voorkomen. Het pand had een nieuwe (of extra) functie gekregen.⁸

Het mikweh is vanaf 1908 waarschijnlijk wel in het oorspronkelijke pand in de Drieringensteeg in dienst gebleven. Volgens Van Adelberg was het bad in gebruik tot in de Tweede Wereldoorlog. In zijn beleving alleen gevestigd aan de Kortegracht 25.⁸ De reden van 'verhuizing' van de lijkwassing is op dit moment niet duidelijk. Wetgeving betreffende de volksgezondheid is zeer waarschijnlijk een reden geweest.⁹

De twee ramen aan weerszijden van de voordeur zijn dus in 1908 dichtgemetseld, op aanvraag van de joodse gemeente (via 'aannemer' C. van Zwol) en met een beschikking van de gemeente Amersfoort. Het was dus een initiatief van de joodse gemeente tot verbouwing. De gemeente Amersfoort was facilitair als verlener van de bouwvergunning. Van enige druk door de gemeente Amersfoort, laat staan bevel, is geen sprake gebleken.

Het pand kreeg in 1908 de functie van 'lijkenhuis'. Daarvoor was het waarschijnlijk een 'leerhuis' geweest, voor de studie van de thora.¹⁰ De functie van 'lijkenhuis' is vanaf begin jaren 1960 overgenomen door mortuaria.¹¹ Het gebouw werd ook gebruikt als

wintersynagoge`. In zeer koude winters was de synagoge niet warm te stoken en werd een dienst in dit pand gehouden.¹²

Louk de Liever is met mij van mening dat hiermee de uitleg die aan de gidsen is overgedragen, van de dichtgemetselde kozijnen sinds de 18^e eeuw, moet worden herzien. Er blijven nog wel enkele (detail)vragen onbeantwoord, maar met deze informatie kunnen we tijdens de stadswandelingen onze gasten weer beter informeren.

Met dank aan Louk de Liever, het Joods Historisch Museum (citaat boek R. Evers en H. Loonstein) en Jan Carel van Dijk (afgebeelde Ansichtkaart Kortegracht).

Jan H. Lodewijks
december 2009

¹ Voor de wet zie: http://www.st-ab.nl/wetten/0265_Stelselwet.htm

² Het dode lichaam wordt ritueel gereinigd in respectvolle stilte, zonder gezien te worden, de zgn. tahara. Deze wordt uitgevoerd door de chewra kadjesja (het begrafenisgenootschap; vrouwelijke chewre-leden verzorgen de vrouwelijke dode, de mannen de mannelijke).

³ Bij de bouw van de synagoge in 1726 stond aan de Kortegracht al een "huis en schuur, genaamd 't Juffersgat". Bron: Archief Eemland. Transportregisters in het oud rechterlijk archief, inventarisnummer 436-33. Het huis werd, samen met de nog te bouwen synagoge, in dat jaar in onderpand gegeven door een aantal parnassijns ('ouderlingen') van de joodse gemeente. Zij kregen daarmee van de heren regenten van den Armen Noodhulp een lening van "1500 Caroli gulden à 20 st. het stuk", "te gebruiken voor de opbouw van een kerk". In 1742 is nogmaals op dezelfde onderpanden een lening van 500 gulden gevolgd (Archief Eemland id., inventarisnummer 436-35).

⁴ Deze uitleg is door Louk de Liever gegeven, zowel bij Gilde Amersfoort als bij de Waterlijn. In het boek 'De Joden van Amersfoort: rondom de geschiedenis van een oude sjoel' (1977), van Simon van Adelberg, staat op bladzijde 45 een foto van de synagoge met het pand Kortegracht 21. De foto is overigens in spiegelbeeld afgedrukt. Het bijschrift luidt dat het pand links (*moet in werkelijkheid dus zijn rechts*) het huisje is, waarin vroeger het mikweh (ritueel bad) was (nu Kortegracht 21). Rechts (*moet dus zijn links*) het vergadergebouwtje. Dat laatste staat op de hoek van de Kortegracht/Muurhuizen (nu Kortegracht 25). Louk de Liever denkt dat Van Adelberg geen erg heeft gehad dat de foto in spiegelbeeld was, voor de schrijver was het mikweh (altijd) in Kortegracht 25 gevestigd geweest. En dus in zijn 'beeld' links op de foto, links van het hek naar de tuin van de synagoge. Van Adelberg schrijft verder dat het mikweh, gebouwd in 1737, tot in de Tweede Wereldoorlog in gebruik is gebleven (bladzijde 47-48). Hij maakt in zijn boek geen gewag van het mikweh in de Drieringensteeg/Muurhuizen, dat bij een verbouwing in 2000 is ontdekt. Hij heeft de tijdlijn voor het mikweh, en de plaats aan de Kortegracht 25, blijkbaar doorgetrokken vanuit 1737. Van Adelberg schrijft verder niet dat in het mikweh naast rituele baden voor de levenden, ook lijkwassingen plaatsvonden en geeft ook niet de functie van 'likenhuis' aan het pand Kortegracht 21. Hij zegt ook niets over de dichtgemetselde ramen van Kortegracht 21. Van Adelberg is eind jaren 1960 in Amersfoort gaan wonen en toen vond de lijkwassing al elders plaats (zie hierna). Dat verklaart mogelijk waarom hij over die ramen niets in zijn boek heeft gemeld. Opmerkelijk is dat in de tuin ten noorden van de synagoge zich twee stenen bassins bevinden en ook twee in de tuin aan de zuidzijde van de synagoge. Dit zou er op kunnen duiden dat naast het mikweh in de Drieringensteeg (destijds niet bekend bij Van Adelberg) een tweede mikweh heeft bestaan op de hoek Muurhuizen (Kortegracht 25). De mogelijkheid van twee mikwehs ter weerszijden van de synagoge, zou volgens Louk de Liever te maken kunnen hebben met het bestaan van twee synagogen in de periode 1867-1877. De joden wilden toen mogelijk niet alleen naar afzonderlijke synagogen, maar wilden ook niet in hetzelfde mikweh. De 'oude' synagoge aan de Drieringensteeg had een mikweh in dezelfde steeg, de 'nieuwe' synagoge aan de andere kant van de Kortegracht/hoek Muurhuizen had een ('nieuw') mikweh in pand Kortegracht 25.

⁵ Archief Eemland, bouwzaaknummer 1908-65, met tekening van het pand (front en plattegrond). Het betrof "het dichtmetselen met één steensmuurwerk van twee lichtkozijns in het perceel Kortegracht no. 6 hoek Drieringensteeg". De huisnummers in de binnenstad zijn in 1913 vernummerd; Kortegracht 6 werd het huidige nummer 21.

⁶ Archief Bouwtekeningen Archief Eemland, idem.

⁷ R. Evers en H. Loonstein, 'Moge uw ziel gebundeld worden: Joodse voorschriften bij overlijden en begraven', Kampen 1998, bladzijde 102.

⁸ Mededeling van Louk de Liever (1939) aan auteur in november 2009 over de tahara in het mikweh. Verder zegt hij zeker te weten dat vanaf zijn jongensjaren, de lijkwassing gebeurde in het pand Kortegracht 21. Met de kennis rond het mikweh vanaf 2000, betekent dit voor Louk de Liever ook een erkenning van 'functiewijziging' van het pand Kortegracht 21.

⁸ Het pand Drieringensteeg 4 wordt in de Amersfoortse adresboeken vanaf 1928 t/m 1953 geduid als "Israëlitisch badhuisje". In 1953 is dat pand met het mikweh verbouwd tot woning en over de baden is toen een betonnen vloer gelegd (bron: Flehite. Historisch Jaarboek voor Amersfoort en omstreken. Uitgave 2001, bladzijde 145). Vanaf 1954 wordt dit pand (of bewoner) niet meer genoemd in de adresboeken. Waarschijnlijk in gebruik als badhuisje t/m 1953.

⁹ Inspecteurs en leden van de Gezondheidscommissies waren bevoegd ter inspectie o.a. badhuizen binnen te treden (Gezondheidswet 1901, § 1 art. 4). Deze commissies bestonden in gemeenten met meer dan 18000 inwoners (Amersfoort had in 1901 ruim 19000 inwoners en sinds 1902 een Gezondheidscommissie conform genoemde wet).

¹⁰ In de Amersfoortse adresboeken van 1920 t/m 1962 wordt de functie van het pand Kortegracht 21 geduid met "Israëlitisch bidhuis"; in 1965 met de omschrijving "in gebruik bij de synagoge". Daarna (t/m 1972 zijn adresboeken beschikbaar) wordt het pand niet meer aangegeven. Het wordt tegenwoordig door de joodse gemeente verhuurd aan een galeriehoudster.

---

¹¹ In 1960 is de Sinaï Kliniek geopend aan de Laan 1914 (later onder de naam Sinaï Centrum). In dit joods centrum voor geestelijke volksgezondheid vonden vanaf die tijd de rituele lijkwassingen plaats. Voor Simon van Adelberg was dat in zijn tijd de gebruikelijke plaats voor de *tahara*. Het blijft verwonderlijk dat hij geen opmerking maakt over de dichtgemetselde vensters van Kortegracht 21.

¹² Mededeling van Louk de Liever aan auteur in november 2009.